

ПОНЯТТЯ ШЛЮБУ У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ

У статті розглядаються теоретико-методологічні аспекти лінгвістично-юридичної ідентифікації поняття шлюбу у візантійській правовій культурі.

Ключові слова: Візантія, культура, шлюб, право, методи дослідження, рецепція.

Візантійська правова культура – це синтез трьох основних традицій, а саме: історичного досвіду держави і права Стародавнього Риму, грецької античної й елліністичної культури та цивілізаційних явищ Сходу. Однак, слід зазначити, що вплив названих традицій був не рівномірним: юридично-технічна основа римського права доповнювалась окремими інститутами грецької правової традиції та спорадичними впливами "внутрішнього і "зовнішнього Орієнту". Однак, їх синтез здійснювався під динамічним впливом християнської Церкви (з IV ст.) на духовно-ціннісній основі християнства. Оскільки чіткої "демаркаційної лінії" між пізньоримською античністю та ранньовізантійським середньовіччям не існувало, дослідження візантійської культури необхідно починати з поєднання названих традицій. Принципове значення такий підхід має для визначення початків правової культури Візантії, під цивілізаційний впливом якої знаходились перш за все народи Передньої Азії, Північної Африки та Південно-східної Європи¹.

Безперечно, інтенсивність запозичень та значимість візантійської культури для українського народу може бути предметом подальших наукових дискусій та різногалузевих досліджень, але сам факт поширення візантійської правової культури, зокрема інститутів та норм шлюбно-сімейного права, не викликає жодних сумнівів. Про це свідчать збережені в Україні численні оригінали, компіляції та переробки світських і канонічних джерел візантійського права, перекладених церковнослов'янською й староукраїнською мовами. Процес поширення правової спадщини Візантії на території України тривав з XI по XVIII століття². Тому, для дослідників – істориків, етнологів, культурологів, юристів та філософів права – актуальною науковою проблемою є з'ясування причин та змісту рецепції візантійського права на українських землях.

Особливий інтерес викликає шлюбно-сімейне право Візантії. Воно мало для наших пращурів не тільки духовне, але й практичне значення, ставши зразком належного врегулювання шлюбно-сімейних відносин. Привабливість шлюбного права Візантії полягає, з поміж інших причин, у тому, що там ще у VIII ст. вперше у світовій історії була сформована правова концепція сімейних відносин подружжя на принципах, реалізованих лише у XX столітті (Ecloga, l. 1 – 2).

Дослідження історії візантійської правової культури, еволюції її форм та регулятивних функцій необхідно починати з нормативних приписів римських класиків, оскільки вони, у більшості випадків, залишались юридично-технічною основою візантійського права.

Важливою фазою пізнання права, як вважали правознавці ще у XIX ст., є визначення та розкриття змісту юридичних понять³. Особливий інтерес, у цьому контексті, викликає нормативна формула шлюбу римського юриста Модестіна. Незважаючи на принципові відмінності між античною та християнською духовними парадигмами, сентенція пізньоримського юриста стала надбанням візантійської правової культури. Щоб зрозуміти її правовий смисл у різні епохи історії Візантії недостатньо традиційного в юриспруденції догматичного аналізу, в основі якого лежить формально-юридичний метод. На нашу думку, рацію мають ті дослідники, які намагаються "поєднати" шляхом взаємодії та взаємного доповнення в межах загальної методології юридичної науки методи догми, соціології та філософії права⁴. Такий інтегральний підхід, тобто усвідомлення гносеологічного значення різних напрямів праворозуміння та вико-

ристання відповідних методів дослідження, є особливо актуальною для історика права. Прикладом доцільності використання інтегральних підходів є суперечлива ситуація, коли ті ж самі визначення юридичних понять у процесі суспільної еволюції поступово набувають нового ціннісно-нормативного смислу. Тому поєднання методів різних напрямів юридичної науки дасть нам можливість простежити як незмінна впродовж століть форма правового припису набирає нових юридичних рис. Окремо слід зауважити, що, націлюючись на пізнання правового явища через аналіз визначення відповідного поняття для вирішення наукової проблеми, необхідно використати відповідні методи історії права та методіку історико-правових перекладів. Залучення усіх згаданих теоретико-методологічних аспектів дослідження необхідно для того, щоб розкрити нормативно-регулятивний зміст, значимість та місце римського визначення шлюбу у візантійському законодавстві.

Історія його походження та залучення до законодавства першої християнської ("Ромейської") імперії пов'язана з особливостями становлення та розвитку візантійської правової культури. Нормативно-правове визначення шлюбу вперше у римській юриспруденції сформулював (між 226 – 244 рр., у 1-й книзі десяти томного видання "Правил") відомий юрист кінця класичного періоду *Herennius Modestinus*⁵. Згодом знаменитий візантійський юрист *Tribonianus* (керівник авторського колективу, що здійснював систематизацію нормативних джерел *Corpus iuris civilis*) вніс визначення шлюбу римського юриста у Дигести Юстиніана (527 – 565 рр.) (1-й фрагмент 2-го титулу 23-ї книги: далі – D. 23.2.1). Пізніше сентенція Модестіна увійшла в канонічні джерела права. Необхідно зауважити, що її юридична сила у канонічному праві ґрунтувалась на відповідності правовій доктрині церковного шлюбу (Номоканон патріарха Фотія, тит. XII, гл. 13). На межі IX – X ст. визначення шлюбу Модестіна потрапило у юридичні збірки імператорів Македонської династії: Ісагогу, Василіки⁶, Прохірон⁷ та їх численні переробки. Прохірон – "Ручна книга законів" імператора Лева Мудрого (886 – 912) – це компактний збірник візантійського права, помилково віднесений дослідниками (у XIX ст.) до періоду правління засновника Македонської династії Василя I (867 – 886)⁸. Серед інших збірників права Прохірон був найбільш популярним і поширеним у правознавчих колах Візантії та за її межами⁹. Наприкінці існування Візантійської імперії сентенція Модестіна увійшла в "Синтагму" Матвія Властаря¹⁰ (1335 р.) – енциклопедичне видання з канонічного права та кодифікований збірник усього візантійського права – "Шестикнижжя" Костянтина Арменопуло (1345 р.)¹¹.

У зв'язку з цим виникає аксіологічно-гносеологічна проблема відповідності сентенції Модестіна двом протилежним за ціннісною основами правовим парадигмам: антично-римській та християнсько-візантійській. З'ясування цього питання є одним з головних завдань даної статті і вирішується в контексті доктринального тлумачення даного нормативного визначення. Тому поруч з сукупністю юридичних методів дослідження (юридичного позитивізму, соціології та філософії права) відповідний аналіз включає філологічні, логічні та історичні аспекти доктринального тлумачення¹².

Отже, відповідно до методіки аналізу юридичних норм та понять права необхідно спочатку вдатися до їх філологічного тлумачення. Натомість при наявності різних варіантів лексичних одиниць, перекладених з мов оригіналу (латині, давньогрецької та старослов'янська мови), перед дослідником виникає філологічно-юридична проблема, яка ще не знайшла належного місця у вітчизняних правознавчих дослідженнях. Ідея поєднання дослідницьких методів філології та юриспруденції не нова і давно апробована¹³. У цьому контексті цілком слушно висловив свою думку сучасний німецький дослідник, перекладач Дигест А.Ваке: "Окрім філологічних проблем, ми часто стоїмо перед значними проблемами юридичного тлумачення, що очікують свого вирішення"¹⁴. Отже, усі названі методологічні аспекти необхідно врахувати при аналізі оригіналу в контексті перекладів для того, щоб з'ясувати питання відповідності варіантів перекладу сентенції Модестіна правовій парадигмі III-го ст. (публікація в оригіналі), VI-го (в Дигестах Юстиніана) та IX – X-го століть (візантійські зводи). Наприклад, дослідження її походження та використання при перекладі з мови оригіналу необхідно для того, що б впоратись з впорядкуванням поліваріантної (за змістом і часом виникнення) перекладної лексики, адекватної принципам юриспруденції та філології. "Відтворення юридичних текстів двохтисячолітньої давності на сучасну мову, – зауважив німецький дослідник, – являє значну складність. Зокрема, це зумовлено тим, що термінологія Дигест не являється послідовною, а

ядро будь-якого юридичного поняття оточене численними варіантами, що не мають термінологічного значення"¹⁵. Тому у процесі аналізу оригіналу в контексті певного варіанту перекладу сентенції Модестіна необхідно взяти до уваги принципи, специфіку та труднощі перекладу Дигест.

У зв'язку з цим викликають інтерес і наступні застереження А.Ваке: "... Якщо ти гадаєш, що зрозумів текст, написаний іноземною мовою, то немає гарантії, що ти здатен правильно передати виражену у ньому думку рідною мовою. Адекватне відтворення багатоманітного ходу думки на аркуші паперу вимагає кропіткої праці [пер. з рос. – Л.Д.]"¹⁶. Зрозуміло, що традиційний у юриспруденції догматично-юридичний аналіз є необхідним, але далеко недостатнім для розкриття юридичного змісту того ж поняття у різних суспільних умовах. Разом з тим, цілком очевидно, що ми повинні враховувати не тільки цінності епохи та соціальні реалії в філософсько-історичних інтерпретаціях визначення шлюбу, які сприятимуть вибору певного варіанту лексики при перекладі, але й встановити відповідність цих словникових понять корелятивній "філолого-юридичній системі" в середині самої сентенції. Отже, в оригіналі вона має наступну форму, яка виражає відповідний правовий зміст: "Nuptiae sunt coniunctio maris et feinae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communication". Автори перекладу 23 книги повного видання Дигест російською мовою запропонували наступний переклад визначення шлюбу Модестіна (*подаємо переклади мовою перекладів та оригіналів*): "Брак есть супружеский союз мужа и жены, общность всей жизни, единение божественного и человеческого права" (D. 23.2.1). В цілому перекладена сентенція відповідає вимогам логіки, філології (лексики та синтаксису) та юриспруденції. Очевидно, дещо незвична стилістика таких словосполучень як "єднання ...права", "общность всей жизни" (рос.) перекладу була необхідною для збереження юридичного смислу та літературної форми. Враховуючи відповідність лексики оригіналу та перекладу можна ствержувати, що перекладена сентенція – це результат допустимого компромісу між філологією та юриспруденцією. Стосовно юридичного змісту та практичного значення визначення шлюбу Модестіна відомий німецький юрист Юліус Барон зауважив, що воно (*визначення*) "в римському праві послідовно не проведено"¹⁷. Тобто сентенція Модестіна не вписувалась у систему римського шлюбного права класичного, післякласичного та юстиніанівського періодів. В першу чергу її суть не відповідала дохристиянській, античній парадигмі римського права та у значній мірі духу права доби Юстиніана.

В даному перекладі є ще один філологічний (лексичний) нюанс – наявність пояснювального слова "супружеский" (рос.), якого немає в оригіналі. Відсутнє воно також у перекладі І.Перетерського. Відомий знавець римського права та перекладач Дигест запропонував наступний варіант перекладу сентенції: "Брак есть союз мужа и жены, (*далі тотожно перекладу під ред. Кофанова*) общность всей жизни, единение божественного и человеческого права" (рос.)¹⁸. З формального боку рацію мав І.Перетерський, оскільки він використав кількість слів тотожних оригіналу, уникнувши пояснювальних лексем, і не порушив ні філологічного, ні юридичного смислу сентенції відсутністю прикметника "супружеский" (рос.), оскільки лексема "шлюб" цілком пояснює характер "союзу" його суб'єктів. Як зауважив А.Ваке, "буквальний переклад, максимально близький до тексту, являється кращою послугою читачу"¹⁹, тобто історіку чи теоретику права.

Кожний переклад, що не виходить за межі можливого, тобто принципів перекладу, збагачує інтерпретацію сентенції римського класика. Натомість наше завдання полягає в тому, щоб залучаючи різні варіанти перекладів, розкрити її юридичний зміст та з'ясувати доцільність використання у візантійському праві.

У цьому сенсі науковий інтерес викликає переклад сентенції Модестіна видатного романиста, представника німецької юриспруденції Юліуса Барона (1834 – 1898). Його книга російською мовою з'явилась на початку ХХ ст. у перекладі Лева Петражицького, засновника психологічного та соціологічного напрямку в юриспруденції²⁰. Отже, переклад сентенції римського класика названого видання має таку форму: "Брак есть соединение мужчины и женщины, для нераздельного общения жизни и права"²¹. Як бачимо, і юридичний зміст, і філологічна форма цілком узгоджені. Очевидно, цей варіант перекладу стилістично найбільш довершений і в формально-юридичному (догматичному) сенсі не викликає принципових заперечень. Однак, друга частина сентенції характеризується вільним, недослівним перекладом. У зв'язку з цим

варто звернути увагу на загальний принцип перекладу іноземного тексту: *перекладач не має права щось опускати, він повинен правильно передати всі подробиці, а якщо іноземне слово можна тлумачити по-різному, перекладач повинен вибрати найбільш відповідне контексту слово*²². Для "аналітичної догматики" переклад Барона – Петражицького – цілком задовільний, оскільки в цілому виражає правовий зміст оригіналу. Натомість для історика права важливе значення мають усі деталі, що висвітлюються при кожному перекладі, оскільки кожна з них містить певне семантично-сміслові навантаження, важливе для з'ясування особливостей регулятивно-правового механізму сентенції, його практичного значення та відповідності чи невідповідності тій чи іншій системі цінностей.

Сучасний російський романіст-аналітик Дмитро Дождєв запропонував наступний переклад сентенції Модестіна: "Брак – это единение мужа и жены и объединение всего в жизни, соединение по божественному и человеческому праву"²³. На наш погляд, у Дмитра Дождєва досить вдале поєднання філології з юриспруденцією, що цілком відповідає нормам методики перекладу, оскільки автор при певній зміні смислового навантаження понять останньої частини сентенції уник перекручення правового змісту оригіналу.

Наближену до обох, "середню" позицію між варіантами Перетерського – Кофанова та Дождєва зайняв Є.А.Флейшиц (*підручник під ред. І.Б.Новицького та І.С.Перетерського*), який зауважив: "Модестин определил брак, как союз мужа и жены, объединение всей жизни, общение в праве божественном и человеческом"²⁴. Отже, три поняття, що ототожнюють або відрізняють останній варіант перекладу від інших, наступні: союз, объединение (*всей жизни*), общение (*в праве бож. и чел.*). Поняття "союз" співпадає з перекладом Кофанова та Перетерського, "объединение" як у Дождєва, а "общение" з третьою частиною сентенції у Барона-Петражицького, але в Барона "спілкування ("общение") життя та права" без прикметника "божественного", а у Флейшиц – "спілкування в праві божественному та людському". У зв'язку з цим варто зауважити, що "общение" (*рос.*) в праві є цілком природним явищем, а дана лексема більш відповідає оригіналу, ніж поняття "єднання", але (!) для цього необов'язково одружуватись. У самого ж Перетерського, як уже зазначалось, маємо "єднання божественного та людського права", що цілком відповідає традиції канонічного права, відображаючи християнську правову парадигму²⁵.

У чому ж причина відмінностей між різними перекладами сентенції Модестіна? По-перше, відчувається відмінність перекладів з латинського оригіналу та з грецьких протографів. По-друге, різні уявлення про відображення сентенцією неоднакових за оцінками романістів суспільних умов. По-третє, відображення в перекладах різних ціннісних орієнтацій і відповідне використання словникових слів-синонімів, які мають певні ціннісно-правові відтінки. Наявні переклади безперечно збагачують розуміння істориками права змісту визначення шлюбу Модестіном. Але ми повинні пам'ятати, що змінювались суспільні умови і ціннісні парадигми, еволюційних змін зазнавала стилістика латини і грецької мови, а перекладачі кожної епохи мали власне "філологічне озброєння", мету і методику, принципи і методологію перекладу. Для того, щоб зрозуміти логіку перекладачів, звернемось до першооснови – сентенції Модестіна на латинській мові і, залучивши перекладну лексику із словників, зобразимо це у наступній формі: "Nuptiae sunt (шлюб є) coniunctio (1) зв'язок, родинний зв'язок, спорідненість, 2) дружба, близькість; 3) згода, симпатія; 4) шлюб, шлюбні відносини, сімейні стосунки; 5) зв'язок, відношення до когось; 6) спілка, союз, єднання, з'єднання (об'єднання)) maris et feminae et (чоловіка і жінки) et consortium (A²⁶: 1) співучасть; 2) спілкування; 3) суміщення, змішування, суміш; 4) спільність, спільність майна; B²⁷ (*інший словник*): 1) "велика агнатська родина", спільність; єдність; спілка; 2) співтовариство; C²⁸: співучасть, співтовариство, спільність) omnis (1) кожний, всякий, усілякий; 2) всюдисущий, все можливий, суцільний; 3) увесь, цілий, сукупний, повний) vitae (життя, спосіб життя, побут, засіб життя), divini et humani (божественному і людському) iuris (права) communication (спілкуватися, робити спільним, поєднуватись, зв'язуватись). Таким чином, перекладачі не були обмежені у виборі необхідних лексем. Натомість юристи, зокрема історики права, змушені враховувати наступний стан речей: 1) в залежності від можливостей при догматичному аналізі враховувати наповненість поняття змістом кількох пояснювальних слів. Наприклад, коли ми намагаємось адекватно зрозуміти зміст слова consortium (в контексті omnis vitae) і використовуємо варіанти

слів спільність (всього життя) або єднання (всього життя) ми розуміємо це поняття з врахуванням інших ознак: *співучасть у сімейних справах, спілкування на різних рівнях, спільне вирішення господарських справ*, єднання в моральному і матеріальному плані, єднання для продовження роду; 2) використання окремих лексем з перекладу сентенції необхідно узгодити з відповідним історичним періодом. Наприклад, вираз "велика агнатська сім'я" в якості доповнення змісту поняття *consortium*, що розуміється як *об'єднання, єднання, спільність* (спільнота), ми можемо використати в залежності від історичної епохи, з відповідною соціальною структурою та системою цінностей. Так, починаючи з архаїчного і до класичного періоду римського права, при будь-якому перекладі слова *consortium* ми в кожному разі маємо на увазі названу форму сімейної спільноти ("велика агнатська сім'я"). Натомість при розгляді шлюбно-сімейного права посткласичного і юстиніанівського періодів дане поняття втрачає онтологічну основу, а в наступні часи історії Візантії взагалі стає філологічно-історичним анахронізмом 3) при аналізі даної сентенції необхідно розглядати використані поняття в межах певного, в даному випадку посткласичного римського або ранньовізантійського періоду, з урахуванням двох видів шлюбу вільних осіб, громадян імперії, які мали *jus conubii*. Тобто йдеться про шлюб *cum manu* та *sine manu*. Стосовно першого виду ми при розумінні поняття *coniunctio* у визначенні Модестіна використовуємо лексеми *єднання, з'єднання (об'єднання)*. Натомість шлюб *sine manu* корелюється з *coniunctio* перш за все через лексеми *згода, спілка, союз*. Особливість семантичного навантаження слова *coniunctio* залежить від підвладного (*cum manu*) чи непідвладного статусу жінки (*sine manu*) сім'ї чи родині. Шлюб можна визначити як "союз" коли не втрачається правосуб'єктність дружини, якщо є більш чи менш рівноправні суб'єкти шлюбних відносин, коли дружина є *особою свого права*. Натомість шлюб *cum manu* більш змістовно виражається через поняття єднання, оскільки воно не суперечить правовому становищу, якого після єднання чи об'єднання набуває дружина, а саме статус особи чужого (чоловікового або його батька чи діда) права; 4) інша річ, при розумінні поняття шлюбу, за сентенцією Модестіна, необхідно мати на увазі, що йдеться про *matrimonium iustum* – законний шлюб, оскільки передбачається спільне життя на основі *божественного та людського права*, суб'єктами якого є лише особи із статусом римського громадянства, які за визначенням мають *право законного шлюбу (jus conubii)*. Тому, до речі, довершена стилістично форма перекладу Барона-Петражицького без поняття *божественне право* лише в загальних рисах відображає правовий зміст оригіналу. Щоправда такий переклад відповідає особливостям праворозуміння юристів доби Юстиніана, коли антична сакральність шлюбу була втрачена, а християнська ще не набула. З огляду на сказане, для вирішення поставленої наукової проблеми важливе значення має грецький текст римського визначення шлюбу та його переклади.

Грецький текст сентенції Модестіна вперше з'явився не раніше середини VI століття і належав професору Константинопольського університету Стефану. Тому, як свідчить порівняльний аналіз літератури та джерел, у Василіки та Прохірон сентенція Модестіна могла потрапити як з Номоканону патріарха Фотія, так і з перекладу Дигест Стефана²⁹. Отже, грецький переклад сентенції Модестіна виглядає наступним чином: Γάμος εστίν άνδρος χεί γυνάλχος συνάφεια χεί συυκλήρωσις πάσης ζωής θείου τε χεί άνθρωπίνου δίκαίου κοινονία (Bas., 28.4.1). Завдяки рецепції візантійського права на Русі-Україні³⁰ він з'явився спочатку в церковнослов'янських перекладах Номоканону патріарха Фотія та Прохірону Лева Мудрого, увійшовши у їх складі в Сербську кормчу книгу (49 глава): "Бракъ есть мужеви и женѢ сочетание и сбытие во всей жизни Божественныя же и человеческія правды общеніе"³¹. Пізніше – в перекладі Синтагми Матвія Властаря, а в першій третині XIX ст. у перекладі Шестикнижжя Арменопуло.

Безперечно, давньоруський переклад мав свою філологічно-юридичну специфіку, тобто стильові та змістовні особливості. Тому проаналізуємо варіанти вибору слів для перекладу з грецької сентенції Модестіна: Γάμος (1) весілля, влаштувати весілля; 2) одруження, шлюб, співмешкання; 3) наречена, одружитися з нареченою з благословення батьків;) εστίν (є) άνδρος кεί γυνάικος (чоловіка і дружини) συνάφεια (1) доторкнутися, доторкування; 2) зв'язок, контакт; 3) домовленість) кεί (і, та, також) συυκλήρωσις (1) той що бере співучасть (співучасник), суміжний; 2) (συυκλήρω) з'єднані жеребом); πάσης (1) весь, цілий, усілякий) ζωής (життя, род. від.) θείου (θείος) (божественний) τε (і) кεί (і) άνθρωπίνου (людський) δίκαίου (судовиробництва, правосуддя) κοινονία (спільний, державний, суспільний).

З точки зору автора статті переклад може мати таку форму і тлумачення): Шлюб (в розумінні урочистої (весілля) та законної/юридичної події, оскільки $\upsilon\acute{\rho}\omicron\varsigma$ також означає *одруження з благословення батьків*, що надає йому юридичної сили) є чоловіка і дружини (угода) зв'язок (тут інтимний та духовний, що очевидно впливає з права *доторкнутися* до жінки; останнє можна тлумачити як фізичну та духовну близькість) співучасть (*варіант*: спільний жереб; єднання спільним жеребом) усього життя, спільність (співучасть) божого і людського правосуддя (права). Через поліваріантність значення основна проблема виникає з останнім словом сентенції – $\kappa\omicron\iota\nu\omicron\nu\acute{\alpha}$. Автори грецького тексту ймовірно мали на увазі спільноту (спільність), стосунки якої врегульовуються людським та божественним правом. В контексті ж використання поняття правосуддя замість права (дослівний переклад лексеми $\delta\iota\kappa\alpha\iota\omicron\upsilon$) цілком ймовірним є словосполучення $\sigma\kappa\alpha\iota\omicron\upsilon \kappa\omicron\iota\nu\omicron\nu\acute{\alpha}$ – неупереджене правосуддя. Таким чином, при перекладі тексту на рідну мову необхідно враховувати широкий контекст лексем, які не є абсолютними відповідниками іноземних понять.

Певну своєрідність перекладу сентенції Модестіна можна помітити в Алфавітній Синтагмі Матвія Властаря. Переклад Ніколая Ільїнського (1891 р.) має наступну лінгвістично-правову форму та зміст: "Брак есть мужа и жены союз и общий жребий на всю жизнь, общения божественного и человеческого права"³². Вираз "общий жребий на всю жизнь" опирається на один з варіантів тлумачення слова $\sigma\upsilon\kappa\lambda\acute{\eta}\rho\omega\varsigma$ як "спільна доля"³³.

Насамкінець, розглянемо переклад сентенції Модестіна з Шестикнижжя Арменопуло (1345): "Брак есть пожизненное соединение и сожитие мужа с женою и соучастие в Божественных и человеческих правах,"³⁴ – яка найбільш повно відображає християнську правову парадигму. Автор здійснив переклад з оригіналу Шестикнижжя, тобто з грецької мови, але очевидно враховував і латинський текст сентенції. Разом з тим, сполучивши окремі лексеми, присутні у тексті оригіналу, перекладач прагнув досягти їх відповідності християнським принципам шлюбу. Так словосполучення "пожиттєве з'єднання" опирається на відому максиму Нового Заповіту: "Тож, що Бог спарував, – людина нехай не розлучує!" (*Марк. 10. 9*).

З історико-юридичних позицій сентенція Модестіна є ідеальною конструкцією, що не відображала реалій ні римського класичного, ні посткласичного, ні юстиніанівського права. При шлюбі *cum manu*, тобто з чоловічою владою між домовладикою і його дружиною не могла бути *спілка*, *союз*, *поєднання* чи *об'єднання*. Якщо чоловік був домовладикою, підвладна дружина набувала статусу його підвладної дочки. Не було *єдності* чи *єднання права*, оскільки чоловік та дружина мали різні права та обов'язки. Інша річ, *єднання в праві* можна допустити, як визнання суб'єктами шлюбу єднання нерівних прав або сприйняття кожним своїх суб'єктивних прав і погодження їх з іншим. Отже, на практиці (доба римської класики, посткласичного та юстиніанівського права) маємо нерівність подружжя в людських правах та рівність у Божественних, що не зовсім кореспондується з визначенням шлюбу римського юриста. Тим більше, не відповідали сентенції Модестіна реаліям шлюбу *sine manu* (без чоловічої влади). Відсутність єдності на економічному ґрунті (роздільність майна, заборона дарувань між чоловіком та дружиною) та спадкових прав дружини у сім'ї чоловіка, відмінність майнових прав матері та батька в контексті юридичних інтересів дітей – усе це підтверджує нашу думку, що нормативна конструкція поняття шлюбу Модестіна фіксувала не дійсне, а бажане, причому не тільки у часи римської класики (I – III ст.), але й у добу Юстиніана (VI ст.).

Натомість юридичний смисл сентенції Модестіна найбільш повно відповідає шлюбним відносинам у Візантії. В першу чергу, йдеться про стосунки чоловіка та дружини за Еклогою (726 р.) імператора Лева III (717 – 741 рр.). Відповідність римської сентенції християнським цінностям та нормам канонічного права сприяло її входженню у збірки візантійського права (Василіки, Прохірон, Номоканон патріарха Фотія, Синтагма Матвія Властаря, Шестикнижжя Костянтина Арменопуло), а також рецепції за межами Візантійської імперії. Важливу роль для поширення сентенції римського юриста відіграв її грецький переклад, який цілком відповідав християнській правовій парадигмі. Незважаючи на певні відступи від Еклоги, у визначенні правоздатності жінок за Ісагогою, Василіками та Прохіроном сентенція Модестіна завдяки рецепції візантійського права стала еталоном визначення шлюбу в законодавстві народів християнського світу.

- ¹ Византия между Западом и Востоком. Опыт исторической характеристики. – СПб., 2001. – С. 22, 38 – 39, 41, 44 – 46, 105 – 108, 112 – 118, 130 та ін.; Иванов С.А. Византийское миссионерство. – М., 2003. – 376 с.
- ² Павлов А.С. Первоначальный словяно-русский номоканон. – Казань, 1869. – С. 1 – 13, 15, 58 – 59; Мерило праведное по рукописи XIV в. – М., 1961. – С. 463 – 666; Щапов Я.Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI – XIII вв. – М. 1978. – М. 1978. – С. 152.
- ³ Дзейко Ж.О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження: – К., 2007. – С. 10.
- ⁴ Гревцов Ю.И., Козлихин И.Ю. Энциклопедия права. – СПб., 2008. – 772 с.
- ⁵ Дигесты Юстиниана. – М., 2002. – С. 17, 78 – 79.
- ⁶ Basilicorum libri . – XXVIII, tit. IV, cap. I.
- ⁷ Закона градскаго главы // Кормчая (Номоканонъ). Отпечатана съ подлинника Патріарха Іосифа. Издание пятое. – СПб., 2004. – С. 931.
- ⁸ Медведев И.П. Правовая культура Византийской империи. – СПб., 2001. – С. 178 – 179.
- ⁹ Щапов Я.Н Прохирон в восточнославянской письменности // Византийский временник. Том. 38. – М., 1977. – С. 48 – 71.
- ¹⁰ Матфей Властарь, иером. Алфавитная Синтагма: Собрание по алфавитному порядку всех предметов, содержащихся в священных и божественных канонах. – М., 2006 – С.103.
- ¹¹ Перевод ручной книги законов или так называемого Шестикнижия, собранного отовсюду и сокращенного достопочтенным Номофилактом и Судьею в Фессалонике Константином Арменопулум. – Часть II. – СПб., 1854. – С. 15.
- ¹² Жоль К.К. Методы научного познания и логика (для юристов). – К., 2001. – С. 64 – 69
- ¹³ Яскравим представником філологічно-юридичного напряму був німецький дослідник візантійського права Франц Дельгер (1891 – 1968): Див.: Курбатов Г.Л. История Византии (Историография). – Л., 1975. – С. 161 – 162.
- ¹⁴ Ваке А. Переводить Дигесты // Дигесты Юстиниана / Отв. Ред. Л.Л.Кофанов. Том VIII; Статьи и указатели. – М., 2006. – С. 30
- ¹⁵ Там само. – С. 38
- ¹⁶ Там само. – С. 31
- ¹⁷ Барон Ю. Система римского гражданского права. – СПб., 2005. – С. 821.
- ¹⁸ Дигесты Юстиниана // Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М., 1997. – С. 530.
- ¹⁹ Ваке А. Переводить Дигесты. – С. 36.
- ²⁰ Дячук Л. Петражицький Лев Йосипович (1867 – 1931) // Соціологічна Енциклопедія. – К., 2008. – С. 275.
- ²¹ Барон Ю. Система римского гражданского права. – СПб., 2005. – С. 821.
- ²² Ваке А. Переводить Дигесты – С. 32.
- ²³ Дождев Д.В. Римское частное право. – М., 1997. – С. 291.
- ²⁴ Римское частное право: Ученик / Под. ред. проф. И.Б.Новицкого и проф. И.С.Перетерского. – М., 2003. – С. 128
- ²⁵ Павлов А.С. Курс церковного права. – СПб., 2002 – С. 226.
- ²⁶ Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – 11-е изд. – М., 2008. – С.188
- ²⁷ Скорина Л.П., Чумакова Л.П. Латинська мова для юристів. – К., 2008. – С. 250.
- ²⁸ Трофимчук М., Трофимчук О. Латинсько-український словник. – Львів, 2001. – С. 121.
- ²⁹ Липшиц Е.Э. Право и суд в Византии в IV – VIII вв. – Л., 1976. – С. 104 – 105; Basilicorum libri. Tom. VI. Lipsiae, 1870. – S. 283.
- ³⁰ Про рецепцію див.: Щапов Я.Н Прохирон в восточнославянской письменности // Византийский временник. Том. 38. – М., 1977. – С.48 – 71; Він же: Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI – XIII вв. – М., 1978. – 291 с.
- ³¹ Закона градскаго главы // Кормчая (Номоканонъ). Отпечатана съ подлинника Патріарха Іосифа. Издание пятое. – СПб., 2004. – С. 931.
- ³² Матфей Властарь, иером. Алфавитная Синтагма: Собрание по алфавитному порядку всех предметов,

содержащихся в священных и божественных канонах. – М., 2006. – С. 103.

³³ Дождев Д.В. Римское частное право. – М., 1997. – С. 291.

³⁴ Арменопуло К. Шестикнижие. Ч. II. – Одесса, 1908. – С. 15.

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты лингвистическо-юридической идентификации понятия брака византийской правовой культуры.

Ключевые слова: Византия, культура, брак, право, методы исследования, рецепция.

Article deals with the theoretical and methodological aspects of linguistic and law identification of the conception of marriage in Byzantine legal culture.

Key words: Byzantium, culture, marriage law, methods of research, reception.